

ВРАЖЕННЯ ВІД “ЧЕРВОНОГО КОНЯ”**[Рец.: Сас П.М. Петро Конашевич-Сагайдачний:
молоді роки. – К., 2006. – 286 с.]**

Перед нами монографія провідного науковця сучасної України Петра Михайловича Саса. Перший погляд і інтерес відразу привертає назва – молоді роки одного з найпопулярніших персоналій української історії – гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Молоді роки, отже буде продовження. Ще більш інтригує обкладинка, на якій зображена картина К.С.Петрова-Водкіна “Купання червоного коня”. Перші асоціації: битва українських козаків з татарами... багряна заграва від палаючого надвечір степу перетворює козацьких коней на “червоних”, а обличчя самих вояків на чудернацькі образи, один з козацьких вершників з нальоту скочив у воду. Однак на картині зовсім протилежне – цілком спокійний оголений чоловік верхи на “червоному коні”, купає його у чистій прозорій воді. Що це? Спрощений підхід – і перед нами молодий П.Сагайдачний, чи це просто епатаж публіки? Зазначене передбачає явно не стандартний підхід автора до свого дослідження. Отже відкриваємо книгу.

Як зазначає у передмові автор, Петро Конашевич Сагайдачний належить до людей, “які завойовували авторитет у сучасників аргументами конкретних звершень та магнетизмом своєї особистості, значущість яких підтверджені часом”. Природно, що такі постаті привертають значну увагу не лише її сучасників, але й наступні покоління пересічних громадян і фахівців. Їхня доля часто овіяна легендами, міфологізована та спотворена. Тим більш, якщо для відтворення історичної правди у дослідників бракує джерел, як у випадку з постаттю гетьмана Петра Сагайдачного. Тому навіть “не максимальна мета”, а завдання “скромне” та “реалістичне” – “вивчити біографію молодого П.Сагайдачного, тобто установити час його народження, з’ясувати соціальне походження, освіту та виховання, вибір юнаком життєвого шляху, створення ним власної родини” (с.6) – є більш ніж актуальне й потрібне.

Передмова монографії П.М.Саса визначає не лише завдання дослідження, але й ґрунтовний аналіз необхідних джерел (як опублікованих, так і з архівосховищ України, Польщі та Росії) та історичної літератури. Достатньо цікавим є й стиль самого дослідження, адже це не просто авторська фактологічна оповідь про гетьмана. Дослідник ніби веде наукову дискусію – йде так би мовити від противного, наводить точку зору попередників (зокрема,

А.Лукашевського, В.Георгієвського, Б.Барвінського та ін.) на те чи інше питання біографії, і полемізуючи з ними, спираючись на наведені опонентами джерела, корегує відомі інтерпретації, науково обґрунтовано наводить свої висновки. Для цього Петро Михайлович залучає широке коло додаткових джерел, які, як спочатку здається й не торкаються самої постаті П.Сагайдачного. Разом з тим, вони, через брак прямих джерел, дозволяють уявити епоху в яку жив герой оповідання, соціально-психологічне середовище та оточення, систему цінностей, виховання тощо і стати додатковими аргументами в концепції автора.

Для установлення історичної правди, щоб розвінчати деякі історіографічні штампи, Петру Михайловичу довелось здійснити подорожі до Російської федерації, а саме до м. Володимира (де зберігається рукописне Євангеліє з вкладним записом “Конашевича, козака Війська Запорозького”) та м. Москви (до Російського архіву давніх актів, де зберігається документ, що міг засвідчити участь Конашевича у подіях Смутного часу в Московській державі в складі полку запорозького полковника А.Наливайка у 1614 р.), щоб особисто перевірити тексти й інформаційні можливості цих важливих для біографії П.Сагайдачного документів. Як з'ясувалось ані до першого, ані до другого фактів, записаних у цих джерелах, майбутній гетьман не причетностей (с.39-74, 242-247).

У монографії розглянуто біографію запорозького гетьмана перших 20-25 років життя – від народження до моменту перших бойових випробувань напередодні гучної слави. Це важливий та складний період життя кожної людини – від перших слів до формування світосприйняття та “філософії життя”, усвідомлення свого місця в суспільстві та власних “дорослих” прагнень, радощі перших перемог та смуток перших помилок і розчарувань, вибору долі, супутниці життя і друзів. Усі ці моменти в житті Петра Сагайдачного, наскільки це дозволяли наявні матеріали, схарактеризовано в чотирьох розділах дослідження, що структурно поділені на підрозділи. Концептуально основні проблеми підняті у монографії, на нашу думку, можна об'єднати у два блоки. Перший присвячений з'ясуванню соціального походження майбутнього гетьмана, місця та дати його народження, імена батьків і родичів, впливу середовища на малолітнього хлопця. Цьому відповідають перші два розділи монографії “Соціальні та родові коріння” та “Час народження”. Другий блок стосується вже виховання, навчання, власної родини П.Сагайдачного, першої роботи майбутнього гетьмана - їм присвячено наступні розділи роботи – “Стежками дитинства та юності. Родина” та “Вибір козацької долі”.

Питання першого блоку, на нашу думку, по'єднуються в три основні завдання. Першим – стало з'ясування соціального походження П.Сагайдачного. Для визначення цього, автор книги залучає і порівнює твори, хроніки та інші матеріали, які були

створені сучасниками слави запорозького гетьмана, зокрема, Ш. Старовольського, Як. Собеського, Й.Єрлича (с.23-38). Питання, здебільшого, зосередилось на тезі – шляхтич або не шляхтич. У прийнятті остаточного рішення досліднику допоміг аналіз універсалу Сигізмунда III від 23 липня 1619 р., в якому король звертається персонально до гетьмана і який запропоновано до уваги читача українською мовою в авторському перекладі з польської (с. 84-101). Акцент у розгляді універсалу зроблено на титулі або терміні “поштивий”, який вжито королем до гетьмана при гарантуванні йому та родині політико-правового захисту. При цьому, Петро Михайлович наводить приклади вживання і значення побідних термінів у політичному лексиконі шляхти та системі їхніх цінностей на той час. Погоджуємось з думкою автора про те, що є “малоймовірно, що при королівському дворі не орієнтувались, хто такий П. Сагайдачний” і “наосліп готували королівський універсал до нього не з’ясувавши, як насправді належить його титулувати” (с. 85). Враховуючи все зазначене, автор дійшов висновку, що носії титулу “поштовий” “були близькі до дрібної шляхти”, “вирізненні в такий спосіб шляхтичі знаходились чи не найнижчих ієрархічних щаблях свого стану” і “потребували могутніх покровителів” (с.93, 100). Для підтвердження своїх аргументів на користь шляхетського походження гетьмана залучено й герб, що демонстративно вміщений на граверному портреті П. Сагайдачного 1622 р. з книги К. Саковича. Адже гербові символи належали до найбільш значних у системі станових цінностей і політико-правових категорій, а незаконне привласнення герба загрожувало судовим слідством та тяжкими покараннями (с. 104-105).

Другим завданням першого блоку було з’ясувати вірне прізвище запорозького керманіча, разом з тим визначити його батьків. Для цього залучено праці з української історичної антропонімії, приклади утворення імен, прізвищ наприкінці XVI – першої третини XVII ст. (с. 68-75), а також традиції вживання прізвищ і прізвицьк у козацькому середовищі. Детально вивчено вживання самим гетьманом свого прізвища та звернень до нього (зокрема, напис на срібному із позолотою наперсному хресті, подарованого гетьманом церкві Святого Богоявлення Київського монастиря тощо). Все це дало можливість виявити певні тенденції у самоідентифікації гетьмана: “П.Сагайдачний підписував документи як Конашевич (Кунашевич), тобто даний патронім набув форми історичного прізвища” і розглядав його до “своєї персони як найбільш адекватне, легітимне та соціально престижне”, наприкінці життя “примірювання” гетьмана “до подвійного прізвища – Конашевич Сагайдачний” (с.76-78). Разом з тим розглядаючи синодик київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, що з’явився по смерті гетьмана, Петро Михайлович визначає імена батьків – Конана і матері, в чернецтві –

Мокрини. Як припущення, автором висловлена думка про те що одне із імен у синодику – Єлисей (Казановський) – могло належати діду або дядькові П.Сагайдачного.

Третім завданням цих розділів можна назвати визначення дати і місця народження. Для з'ясування П. М. Сас залучає найрізноманітніші джерела та методики: звичайні історичні, графологічну експертизу, іконографії тощо (с. 37-38, 116-168). При чому слід зауважити на достатньо цікавий метод визначення фізичного стану П.Сагайдачного, емоційне і психологічне сприйняття сучасниками віку гетьмана у Хотинській війні. Однак, на нашу думку, занадто значну увагу приділено автором описанню та аналізу рис обличчя П.Сагайдачного на різних зображеннях (с.130-168). Так чи інакше, але Петром Михайловичем спростовані існуючі в історіографії роки народження П.Сагайдачного – від 1550 до 1570 рр., і запропонована нова дата народження гетьмана – не раніше 9 липня 1582 р., доведено також, що місцем народження було місто Самбір (с.37-38, 101-102, 170-171).

Завершуючи перший блок питань автор нарешті визначає своє бачення картини на обкладинці книги: “образ юнака, що гарцює на фантастичному коні – провіснику долі” (с.168) нібито готуючи читача до наступного блоку питань, в яких розглядається вибір долі Петром Сагайдачним.

Другий блок питань досліджує і розкриває теж три завдання. Першим є схарактеризувати виховання та освіту отриману юним Петром Конашевичем, а точніше, як зазначає автор монографії, “з'ясувати, яким був, радше – міг би бути цей хлопчик, підліток, а також юнак, котрий вступив у самостійне життя” через знання цивілізаційного та культурного рівня тогочасного суспільства (с.169). Аналізуючи “Вірші” К.Саковича, оцінюючи можливості та традиції виховання в тогочасних шляхетських родинах, зокрема за планами для своїх дітей волинських шляхтичів В. Загоровського і М.Мальчинського, та литовського гетьмана К.Радзівілла, зроблено припущення, що перед тим, як відомо, здобути освіту в Острозькій школі (академії), “куди дітей приймали з певним рівнем знань” маленьким Петром були набуті це “хвалебне православно-релігійне виховання” або “в парафіяльній школі при храмі”, або в умовах “домашньої освіти у Самборі” (с.170-178). Здобуття елементарної освіти відбувалось з семирічного віку і тривало близько трьох, а навчання в Острозькій школі ще близько шести років. Отже, закінчив її Петро Сагайдачний у 1598 р. маючи “близько шістнадцяти років”. Слід зауважити, що саме ці сторінки викладені автором книги дуже захоплюючі, цікаво передані побутові моменти виховання, персоніфіковано викладачів, які теоретично могли викладати у майбутнього гетьмана і рівень освіти в Острозькій школі в цілому.

Другим завданням цього блоку питань стало визначення часу одруження П.Конашевича, його нареченої та дітей. Зважаючи на те,

що побідні аспекти життя привертають пересічних читачів найбільше, а в історіографії, майже (за виключення припущень щодо дружини) не знайшли своє відображення, то в цьому автор також став “першопроходцем”. За допомогою тих самих “Віршів” К.Саковича, фрагмента з тестаменту самого П. Сагайдачного та інших джерел, бачимо авторську думку, про те що одруження могло статися “щонайпізніше на початку 1603 р.”, його обманницею стала шляхтянка Анастасія Повченська, близько 1604 р. у них народився син Лукаш Конашевич (с.204). Опікуючись перед смертю долею дружини гетьман призначив їй та кровним родичам опікунів, як це і вимагали законодавчі документи, досить високого рангу людей в суспільно-політичній системі того часу – митрополита І.Борецького і майбутнього гетьмана О. Голуба свого “вірного друга” разом з Військом Запорозьким. Разом з тим хотілось би зауважити, що зупиняючись на сумі грошей за заповітом гетьмана переданій Львівській братській школі, характеризуючи відоме майно родини, детально розглядаючи спадщину, яку могла отримати дружина Анастасія від свого чоловіка, автор ніде, навіть, приблизно не називає конкретні суми або майно, що могло складати цю спадщину (зауважуючи, що без спеціальних розпоряджень, його доля визначалось відповідними артикулами Литовських статутів або “шлюбним контрактом”) (с.187-204). Можливо про майновий стан запорозького керманича мова піде в наступній книзі.

Третім завданням стало визначити шлях Петра Конашевича до Війська Запорозького. Перед тим як безпосередньо перейти до вирішення цього завдання П. М. Сас досить докладно й аргументовано, інколи у формі детективного твору, характеризує поняття “козацький хліб”, здобичницький промисел, його обґрунтування козаками, “кодекс” честі, мораль та філософію козацтва, основні риси воєнного мистецтва козаків кінця XVI – першої чверті XVII ст. Одночасно в цих розділах П.М.Сас піднімає дуже цікаву тему, а саме захоплення козаками полонених і причини цього явища, що може стати проблематикою не лише однієї монографії, але й літературних бестселерів. Принагідно зазначимо, що таким найкращим, на нашу думку, історичним романом на сьогодні залишається роман “Людолови” З.Тулуб, в основу якого покладена красива легенда про Петра Сагайдачного, його дружину, причини бойових здобутків, долю козацьких й татарських бранців, описані на тлі політичних, економічних та культурних подій першої чверті XVII ст., але чомусь не згаданого, а ні в передмові, а ні в тексті. Можливо це також відобразиться в наступній монографії.

Внаслідок аналізу джерел згаданої проблематики, П.М.Сасом запропоновано наступний шлях П.Сагайдачного до гетьманства: з другої половини 1598 р. – козак Війська запорозького, який брав участь у бойових діях у Волощині (1600 р.) та Лівонії (1601-1602 рр.), а з 1614 р. –

полковник, який боронив, в тому числі, Київське Полісся. Одночасно, зауважимо, що залишився поза “кадром” характер П.Сагайдачного, його друзі та супротивники. Окремі натяки на суворі риси його характеру в тексті можна знайти, правда із зауваженням, що це виходить “за хронологічні межі даної книги”, наприклад, “при спілкуванні з опонентами він міг незгідному з ним провалити череп бойовою палицею або знести шаблею голову” (с.195).

Оригінальність монографії не обійшла і післямову, де подана ґрунтовна генеалогічна картка та послужний реєстр П.Сагайдачного з дня народження до 1614 р., сучасною мовою “особистий листок обліку кадрів”, що заповнює кожна людина при влаштуванні на роботу (с.255-256).

Слід зауважити, що стиль написання монографії, обраний П.М.Сасом, настільки гарний, що автор рецензії приклав чимало зусиль, аби не піддатися впливу цього стилю під час написання рецензії.

Наприкінці хотілось би привітати і подякувати Петра Михайловича Саса зачудову книгу, що розкриває не лише ранню біографію запорозького гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, спростовує історіографічні помилки, але й розширює наші уявлення про складні політичні, соціокультурні, економічні процеси, яке переживало українське суспільство в складі Речі Посполитої, є цінною не лише для науковців, але й для навчального процесу у ВНЗ. Побажаємо досліднику натхнення у своїх подальших дослідженнях і чекаємо від нього наступну частину про подальше життя П.К.Сагайдачного.

Olena Bachyns'ka

Impression from a "Red Horse"

[Reference: Sas P. M. Petro Conashevych-Sagaydachnyi: young years. – K., 2006. – 286 p.]